

Una carta inèdita de Verdaguer relacionada amb el poema «Mane nobiscum, Domine»

Joan Vilamala
(Societat Verdaguer)

A partir d'una carta, rebuda de la mà de Francesc de Paula Solà i Carrió S.J.,¹ que ens va deixar conèixer Amàlia Conde Cosculluela, una àvia de Manresa, quasi centenària,² a qui agraïm la gentilesa amb què ens va atendre, podem datar, comprendre i contextualitzar molt millor el poema «Mane nobiscum, Domine» que Verdaguer va incorporar a *Caritat* (1885), un poemari que ve a ser «una almoïna del cor» com diu en el pròleg.

El document són dos fulls.

[Carta]

†

Mon reverent Pare:

Mos amichs, com V. ha sentit, me deyan al mati que recitàs algun

1. Francesc de Paula Solà Carrió, sj. (1906-1993). Nascut a Barcelona de pares manresans, penúltim de catorze germans, als quinze anys era novici. Era professor d'Humanitats a Veruela quan l'any 1931 la companyia va ser expulsada d'Espanya. Va ser ordenat sacerdot l'any 1936. Fou catedràtic de Teologia Dogmàtica a la Facultat dels jesuïtes, ara Facultat de Teologia de Catalunya, des dels anys 40 fins a la seva jubilació. Entès en mariologia i josefinisme va ser fundador de la Societat Mariològica d'Espanya i aconseguí reconeixement internacional. Fou director de la Biblioteca de les Facultats de Filosofia i Teologia, avui Biblioteca Borja. Durant més de trenta anys va dirigir l'Arxiu Històric dels Jesuïtes a Catalunya, i des de 1978, director de la Biblioteca Balmes i de la revista *Analecta Sacra Tarraconensis*. Va morir als 80 anys, quan en feia setanta que era jesuïta.

2. Temps després d'haver fet aquest article, Amàlia Conde Cosculluela va morir a l'edat de 99 el dia 5 de juliol de 2018. La seva filla, Maria Àngels Subirana Conde, en nom de la família, ha fet la donació d'aquesta carta inèdita a la Casa Museu Verdaguer de Folgueroles.

vers; ells ho deyan per riure y jo, recordant que en dia de san Joan de la Creu acabavam tan felissos exercicis, havia comensat després de la meditació aqueixa poesia que, acabada á casa tot depressa, li envio sense corretgir, en penyora d'agraiment per lo be que m'ha fet.

Queda á sas ordres y s encomana á sas oracions son s. y a. en Jesus y Maria,

Jacinto Verdaguer, Pbre

+

Mon reverent Pare:

mon amich, com V. ha sentit, me deyan al mati que li recitai algun vers; ells ho deyan per viure y jo, recordant que en dia de san Joan de la Creu acabavam tan felissos exercicis, havia comensat després de la meditació aqueixa poesia que, acabada á casa tot depressa, li envio sense corretgir, en penyora d'agraiment per lo be que m'ha fet.

Queda á sas ordres y s encomana á sas oracions son s. y a. en Jesus y Maria,

Jacinto Verdaguer Pbre

[Poema]

[bifoli, a]

COLEGIO
DEL
SAGRADO CORAZON DE JESUS
BARCELONA
[impres]

Mane nobiscum, Domine

¿Vos tornaré á deixar, Jesus dolcíssim,
vos tornaré á deixar?
eix llas ab que'm lligareu suavíssim
lo tornaré á trencar?

¿Tornaré á beure en fétida cisterna
les ayguas del plaher,
deixant las vostras, font de vida eterna,
del celestial verger?

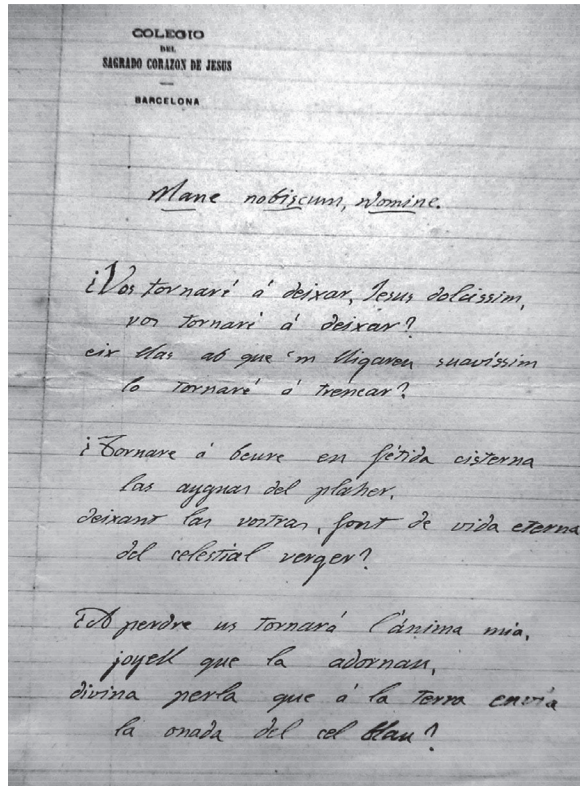
¿A perdre us tornaré l'ànima mia,
joyell que la adornau,
divina perla que á la terra envia
la onada del cel blau?

[bifoli, b]

¿Lo tornareu deixar tot solitari
lo cor hont fereu niu?
¿Demá quedarà vuit aquest sagrari
que abuy ab flors guarniu?

¿La fera del pecat esgarrifosa
hi tornaré á fer cau?
¿se posarà l'aruga en eixa rosa
que Vos esbadellau?

No, Jesus, no: mon esperit es vostre,
per sempre y tot enter;
jo'n llansaré defora á qui no's postre
davant vostre poder.

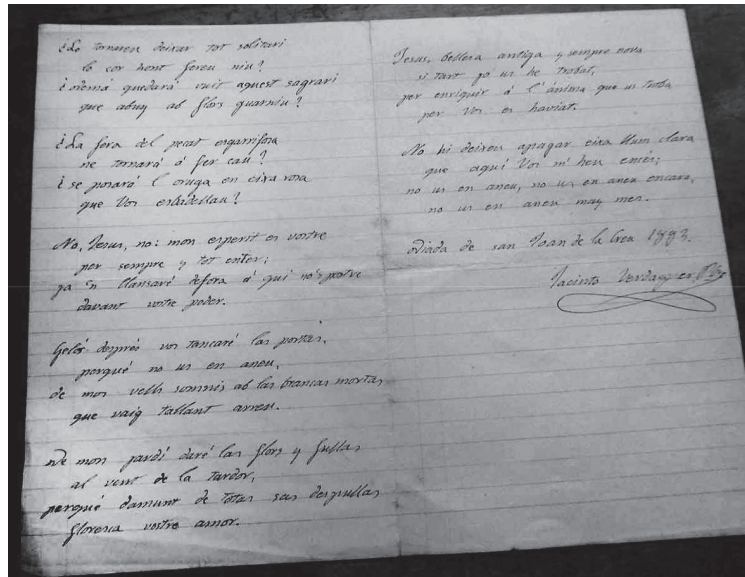

Gelós després vos tancaré las portas,
perqué no us en aneu,
de mos bells somnis ab las branca mortas
que vaig tallant arreu.

De mon jardí daré las flors y fullas
al vent de la tardor,
perqué damunt de totas sas despullas
florezca vostre amor.

[bifoli, c]

Jesus, bellesa antiga y sempre nova,
si tart jo us he trobat,
per enriquir á l'ánima que us troba
per Vos es haviat.

No hi deixeu apagar eixa llum clara
que aquí Vos m'heu encès;
no us en aneu, no us en aneu encara,
no us en aneu may mes.

Diada de san Joan de la Creu 1883.
[signat]
Jacinto Verdaguer Pbre.

En la carta, pròpiament, Verdaguer afirma que ha començat el poema, que presenta en un full a part, estimulat pel comentari que li fan els companys d'exercicis espirituals: «Mos amichs, com V. ha sentit, me deyan al mati que recitàs algun vers. Ells ho deyan per riure i jo, recordant que en dia de san Joan de la Creu acabavam tan felissos exercicis, havia comensat després de la meditació aqueixa poesia.»

Aquí tenim l'explicació de l'origen del poema: Verdaguer «havia començat després de la meditació aqueixa poesia», però, si considerem que l'esborrany que trobem a l'*Epistolari* (EJV, vol. VII, 884) pertany a aquesta mateixa carta, podem saber fins i tot que el passatge dels deixebles d'Emmaús de l'evangeli de Lluc (Lc 24, 13-35) va ser la font d'inspiració del poeta. Vegem-ho:

Mon reverent Pare:

Mos amichs me deyan al matí, com V. haurà sentit, que li recitàs algun vers. Ells ho deien per riure, y jo, recordant que en lo dia de S. Joan de la Creu, acabant tan felissos exercicis, havia començat, després de la meditació d'Emmaus, aqueixa poesia, que, acabada a casa, li envio tot depressa sense corretgir...

El text és gairebé idèntic però ens aporta una dada valuosa: «després de la meditació d'Emmaus» que ens ajuda a entendre el títol del poema que llegim al bifoli, que va amb la carta: *Mane nobiscum, Domine*. Aquest s'adiu molt millor al contingut de l'esborrany de la carta (EJV, 884) que no pas el poema «Mort de Sant Joan de la Creu»,³ que Josep M. de Casacuberta i Joan Torrent i Fàbregas proposen: «La poesia tramesa creiem que era *Mort de Sant Joan de la Creu* datada “Diada del Sant, 1891”».⁴

La carta esmenta una vegada «el dia de sant Joan de la Creu» i en el bifoli c, al peu del poema llegim: «Diada de sant Joan de la Creu 1883». Tenim doncs la data exacta de la seva composició: el 24 de novembre de 1883, ja que la festa del sant en temps de Verdaguer se celebrava en aquesta data i no pas el 14 de desembre com se celebra actualment. I si a més tenim en compte que aquest segon full du imprès a la capçalera «Colegio del Sagrado Corazón de Jesús. Barcelona», podem suposar que aquest és el lloc on el va començar a escriure ja que el poeta acaba «tan felissos exercicis» al mateix lloc on «havia comensat després de la meditació aqueixa poesia». És a dir, al Col·legi del Sagrat Cor dels jesuïtes del carrer de Casp-Llúria de Barcelona, fundat l'any 1881.⁵

3. Del poemari *Els pobres. Els sants*.

4. EJV, vol. VII, 884, nota 8. Casacuberta s'equivoca perquè es guia per la coincidència del dia del sant i perquè la nota original de peu de poema de *Mane nobiscum, Domine* va desaparèixer en edicions posteriors.

5. Com és sabut els jesuïtes van ser uns grans propagadors de la devoció del Sagrat Cor de Jesús. Dins el complex escolar hi ha l'església del Sagrat Cor de Jesús, obra de Joan Martorell, construïda entre 1883 i 1889. Els pares Antoni Goberna i Ramon Vilalta, procurador de la Companyia, essent Provincial d'Aragó el pare Román Vigordán, que l'any 1881 va passar a residir a Tortosa, van ser els que van liderar-ne la gestió. Benítez Riera, Josep M., a *Jesuïtes i Catalunya: fets i figures*. PAM, 1996 *op. cit.* p. 229, en biografiar Roman Vigordán (Grañén, 1822 - Veruela, 1887) escriu: «[...] Provincial d'Aragó de 1874 a 1883. Home de gran visió de futur i d'empenta, propicià la fundació del col·legi residència, casa d'exercicis i església del Sagrat Cor de Jesús en la nova Barcelona de l'eixample, en el carrer

El manuscrit, com hem dit, conté la primera versió del poema «Mane nobiscum, Domine», «Queda't amb nosaltres, Senyor» (Lc24, 29), que Verdaguer inclou en el poemari *Caritat* l'any 1885. Es tracta d'un poema doctrinal i devot—seguint la classificació que en fa Ignasi Moreta—,⁶ en què, amb un llenguatge intimista, el poeta dubta de la seva fortalesa com a cristià i renova la seva fidelitat a Jesucrist, a qui implora amb tendresa la seva companyia: «no us en aneu, no us en aneu encara, no us en aneu may més!». «Si alguna cosa hi destacaria —em comenta Ricard Torrents— és l'estrofa set i el seu vers tercer, on de manera explícita, esmenta “mos bells somnis”. Un d'aquests somnis és l'escena d'Emmaús on Verdaguer se somia protagonista, hi suplanta el lloc del company de Jesús, i d'on ha sorgit el poema com a desig de retenció, però alhora de despreniment de branques mortes i de senyals de la tardor de la vida, que el poeta percep en arribar a la

de Casp, amb la col·laboració del pares Antoni Goberna i Ramon Vilalta, i l'ajut de les famílies de la burgesia barcelonina, en especial de Dorotea de Chopitea [a qui Verdaguer havia dedicat el poema “Per què canten les mares?”], de la marquesa de Castellvell i del banquer i industrial Manuel Girona. El col·legi començà a funcionar el 1881 i l'església fou oberta al culte el 1884. La casa d'exercicis no arribà mai a funcionar.» Noteu que la carta que presentem contradiu aquesta darrera afirmació.

6. MORETA, Ignasi. «Ascens i descens: la comprensió “vertical” de la caritat a *Caritat*». *Anuari Verdaguer* 19, 2011, p. 323-336. «El llibre *Caritat*, la gènesi del qual és prou coneguda, aplega en la seva versió definitiva (1893) un total de trenta-sis poemes que responen a tres tipologies diferents: 1. Poemes doctrinals i devots: alguns són més teòrics i altres estan més centrats en la figura de Jesús, però tots tenen en comú un to didàctic molt explícit. S'adscriuen a aquesta tipologia onze dels poemes del recull: «La caritat», «Amor», «Resignació», «Jesús a sos amics», «Jesús als nois», «Per què el Déu de la pau permet la guerra?», «Ingratitud», «Mane nobiscum, Domine», «La veu de l'Atlàntida», «Himne a sant Felip Neri» i «Jesús i l'infant». 2. Poemes «plàstics», que presenten la pobresa mitjançant exemples concrets, personatges, històries, imatges... S'adscriuen a aquesta tipologia vint dels poemes del recull: «¿Per què canten les mares?», «Lo cego d'Alhama», «La mort del rossinyol», «La boira», «L'atzavara i la flor», «Lo rector de Vilanova», «Amunt!», «Lo lliri blau», «Lo bruel», «iPobra mare!», «La cegueta», «Amor de mare», «Amor de fill», «La rosa marcida», «Bon missatge», «La cuereta», «L'heura», «Record de Múrcia», «La viuda de l'escultor» i «La ginestaire». 3. Poemes de circumstàncies. Són cinc textos: «En Comillas», «La mort de l'escolà», «En l'enterro d'un nin», «A la mort de D. Antoni López» i «Als catalans de Filipines». [...] Uns i altres són pur adoctrinament versificat, i difícilment poden suscitar l'experiència estètica que els poemes plàstics del volum sí que són capaços de desvetllar en el lector.»

quarantena. No sé, però, si algun altre poeta (Juan de la Cruz, potser) ha fet aquesta suplantació.»

Formalment, el poema consta de deu quartets encadenats, amb rima consonant, ABAB, que combinen els versos imparells de deu síl·labes amb rima femenina, amb els versos parells de sis, masculins.

Deixant a part la puntuació i l'ortografia, si comparem el text amb el que Verdaguer publica a *Caritat* (1885) [Versió definitiva 1893], hi observem petits canvis fets possiblement per raons eufòniques: l'ús de la preposició *a* en les perífrasis verbals *tornaré a deixar* i *tornaré a beure* de la primera i segona estrofa desapareix; en el segon vers de la sisena estrofa, un canvi de lèxic: *enter*, per *sencer*, que s'ajusta més bé a la rima; en el primer vers de la setena, hi llegim *després* i no *aprés*, i en la darrera estrofa el vers segon diu *que Vos m'heu encés* i no pas *m'hi heu encés*.

Aquest poema va ser publicat per primera vegada un any abans d'aparèixer a *Caritat* en un opuscle titulat: *Solemne sesión pública celebrada por la Academia Barcelonesa Filosófico-científica de Santo Tomás de Aquino en honor a su angélico patrón el día 9 de marzo de 1884, en el salón del Trono del Palacio Episcopal*, editat per la «Imprenta de la viuda é hijos de J. Subirana. Calle de la Puerta Ferrisa, 16», que conté l'acta de la sessió, el discurs doctrinal sobre la «Importancia de la filosofía tomista» de Delfí Donadiu,⁷ secretari primer de l'Acadèmia, i tres poemes: «Als mantenidors de las ciencias escolásticas», de Bru Rimbau i Cortacans;⁸ «Divus Thomas, lux mundi», en llatí, d'Antoni Josep Pou i Ordinas;⁹ i el nostre «Mane nobiscum, Domine» de Jacint Verdaguer.

7. Delfí Donadiu i Puignau (Vilajuïga, 1845 - Barcelona, 1904). Catedràtic de llengua hebrea (1882) i de filosofia a la Universitat de Barcelona. Publicà, entre altres obres pedagògiques, *Curso de metafísica* (1881), *Método de enseñanza de lengua hebrea* (1881) i *Diccionario de la lengua castellana* (1890). GEC.

8. Membre numerari de l'Acadèmia. Poeta. Com Jacint Verdaguer, Bru Rimbau i Cortacans havia publicat a *L'Escut de Gracia*, el butlletí de la junta de romeria al Monestir de Montserrat (fundat en 1881).

9. Josep Pou i Ordinas (Palma, Mallorca, 1834 - Caldes de Malavella, Selva, 1900). Jurista. Vicepresident de l'Acadèmia Barcelonesa Filosòfico-Científica. Catedràtic de dret romà a Saragossa i a Barcelona, es caracteritzà per les seves idees tomistes i per la defensa dels principis catòlics. Entre altres obres, publicà uns *Prolegómenos e introducción general al estudio del derecho y principios del Derecho Natural* (1877) i una *Historia externa del Derecho romano* (1884). GEC.

Val a dir que Delfi Donadiu, decidit partidari de l'escolasticisme, va mantenir contacte epistolar amb Verdaguer. A l'*Epistolari* del Fons Verdaguer-Panadès podem llegir dues cartes de 1888 de Donadiu, dirigides al poeta. En una (12.02.88), li sol·licita la participació en la sessió de l'Acadèmia el dia de la festa de Sant Tomàs i, en l'altra (19.06.88), li demana «a la mayor brevedad posible la poesia catalana que fué leida por su señor primo D. Narciso en dicha sesión» per tal de publicar-la.¹⁰

D'aquí, és fàcil deduir que el camí que havia seguit la publicació del poema «Mane nobiscum, Domine» la primera vegada devia haver estat semblant i que Verdaguer mateix hi havia introduït els canvis que hi observem, ja que aquesta vegada sí que havia tingut temps de «corretgir» la poesia.

L'acta de la sessió, entre altres coses, fa constar que, a més de llegir-s'hi els poemes esmentats, s'hi va interpretar (devia ser l'estrena)¹¹ un dels càntics de Verdaguer amb música de Càndid Candi: «... á la que siguió el cántico para bajo: *¡Qué t'he fet oh poble meu!* que, escrito por el laureado poeta y académico Rdo. Jacinto Verdaguer y puesto en inspiradas notas por el maestro Candi, fué hábilmente interpretado por el professor de canto Sr. Turell.»

Al final d'aquest opuscle hi ha un apartat interessant que esmenta els noms dels membres de l'Acadèmia: la llista de la junta directiva, el de deu acadèmics honoraris, el de vint acadèmics corresponents i el dels seixanta-nou membres actius de La Academia Barcelonesa Filosófico-Científica —que aquests anys seguint Lleó XIII¹² es rearmava enfront del liberalisme—, entre els quals Verdaguer ocupa el

10. Es tracta del poema que trobem publicat en l'opuscle de la sessió de la mateixa Acadèmia de 1888: «La mort de Balmes» que acabaria formant part de *Pàtria* (1888). Vegeu VERDAGUER, Jacint. *Pàtria*. OC. Edició a cura de Ramon Pinyol i Torrents, p. 383 i s.

11. *La Veu del Montserrat* (01.03.1884) pocs dies abans encara recomanava: «per cantar-les se'ls pot perfectament aplicar a la major part lo sabut aire dels cants de Missió». Vegeu VERDAGUER, Jacint. *Càntics*. OC. Verdaguer Edicions, vol. II (2014), a cura de Joan Requesens i Francesc Cortès, p. 213-216 i 183.

12. L'any 1879 Lleó XIII havia publicat l'encíclica *Aeterni Patris*, amb l'intent de restaurar la filosofia tomista «para la defensa de la exaltación de la fe católica, para el bien de la sociedad y para el adelanto de todas las ciencias», com a alternativa al modernisme, al darwinisme, al positivisme i al relativisme.

número 23 i el canonge Collell el 53. Entre altres prohoms hi trobem Jaume Català, Benet Vilamitjana, Salvador Casañas, Francesc d'Assís Aguilar, Joaquim Rubió i Ors, Manuel Milà i Fontanals, Marià Aguiló, Càndid Candi, Manuel Duran i Bas, Delfi Donadiu (el ponent del discurs), Fèlix Sardà i Salvany, Jaume Almera i Joan Mañé i Flaquer.

En aquest cas, deixant a part l'ortografia, la versió de «Mane nobiscum, Domine» de l'opuscle coincideix amb la de *Caritat*, però ens aporta una dada interessant a peu de poema on, a part de la data de composició que coneixíem, ens fa ben explícit el lloc de la composició que suposàvem: «Collegi del Sagrat Cor, sortint de'ls exercicis espirituals, dia de san Joan de la Creu, 1883». Ara tot lliga i tot fa pensar que el poema va ser compost en un sol dia, començat al carrer Casp i acabat al carrer de la Canuda, 14, 2n, el pis on Verdaguer residia: «aqueixa poesia que, acabada á casa tot de pressa li envio sense corretgir, en penyora d'agraïment per lo be que m'ha fet.»

I val a dir que el poema «Mane nobiscum, Domine» va sortir publicat una vegada més, la segona, abans de ser incorporat a *Caritat* (1885), en el setmanari vigatà *La Veu del Montserrat* el dia 21 de juny de 1884. La versió, en aquest cas, és la mateixa que la de l'Acadèmia Barcelonesa Filosòfico-Científica, però sense la nota de peu de poema esmentada.

Qui és, però, el «reverent Pare» del convent-col·legi del Sagrat Cor de Jesús, el destinatari de la carta a qui Verdaguer mostra la seva gratitud, el jesuïta que ha dirigit els exercicis? No ho sabem.

Que els jesuïtes del carrer Casp d'aquests anys (1883 en concret) coneixien Verdaguer, el reconegut autor de l'oda «A Barcelona», és evident. La relació del poeta amb els jesuïtes venia de lluny: s'havia relacionat amb Fidel Fita¹³ i Miquel Mir,¹⁴ havia fet els exercicis espirituals a la Santa Cova de Manresa l'any 1880, el mateix any que havia publicat «L'espasa de sant Ignasi», havia estat premiat l'any 1881 per una primera versió de *Lo somni de Sant Joan*, etc.

Com també és evident que la Companyia de Jesús es relacionava amb alguns redactors de la *Revista Popular*, com ara Fèlix Sardà i Salvany, que sovint demanava versos a Verdaguer. Els jesuïtes, propa-

13. Fita que en 1883 es trobava a Madrid l'havia assessorat en la dedicatòria de *L'Atlàntida* a Lleó XIII. Vegeu EJV, vol. II, 151.

14. Membre de la Real Academia Española.

gadors de la devoció del Sagrat Cor, tenien una estreta relació amb la impremta homònima de la revista *La Hormiga de Oro*, fundada per Lluís Maria de Llauder i col·locada bajo el patrocini del Corazón de Jesús». Verdaguer hi publicà, aquesta època, traduït al castellà per Francisco Hernando,¹⁵ el poema «Betharram» l'any 1884; i quatre poemes més l'any 1885: tres del mateix traductor —«La fugida a Egipte», «Als estels», «Himne a Lleó XIII»— i un, «La veu de l'Atlàntida», amb traducció de Narcís Verdaguer i Callís. Val a dir a més que, en aquest context, Lluís Carles Viada i Lluch, col·laborador de la revista *La Hormiga de Oro*, va publicar *Ensayos poéticos* (1884), amb el vistiplau de Verdaguer com a censor eclesiàstic,¹⁶ i que Viada va ser també el traductor al català de l'obra més divulgada de Salvany, *Lo liberalisme es pecat. Qüestions candentes* (1885).

Per donar noms, i com a hipòtesi, per identificar l'esmentat «reverent Pare» proposem el nom d'algun dels jesuïtes que tenim documentats al carrer Casp l'any 1883. Hem consultat l'arxiver actual, Francesc Casanovas, sj., i amablement ens ha fet saber que:

A més dels pares Fermí Costa i Ramon Vilalta, que sí residien a la residència-col·legi de Casp, també consten com a directors d'Exercicis a Catalunya els pp. Andrés Martorell, Francesc Butinyà (en procés de beatificació¹⁷), Agustí Cabré, Joaquim Carles, Joan Olivas, Francesc Aguilera, Antoni Cació, Joan Olcina, Joaquim Carchano, Eduard Orts i Antoni Babra.

De tots aquests noms, diríem que el que té més possibilitats és Fermí Costa i Colomer (Flaçà, 1806 – Tortosa, 1894)¹⁸ que uns anys

15. Francisco Hernando (Algeciras? - Cadis, 1912) militar carlista, periodista i historiador. Redactor del «Correo Catalán» i de la «Ilustración Católica». Va treballar com a apoderat en la Companyia Transatlàntica.

16. Vegeu EJV, vol. IV, 380.

17. Fundador de les Serves de sant Josep.

18. Fermí Costa i Colomer. Va néixer a Flaçà l'any 1806. Va fer el noviciat a Madrid i a València i va ser professor de retòrica a Alcalà d'Henares. L'any 1835 va ser desterrat a França, a Avinyó, on va fer la tercera provació. Va ser professor de dogmàtica a Gènova (1837-1841) i a Torí (1842-1847). Fou director espiritual (1847-1849) del seminari de Lovaina. Des de 1849 fins a 1952 va ser superior, consultor de província i mestre de novicis a Nivelles (França). A Barcelona l'any 1853 va ser superior dels jesuïtes dispersos a Catalunya i director del seminari episcopal. Provincial d'Aragó, era rector a Barcelona l'any 1868 quan va ser dissolta la

abans, des de 1877 fins a 1880, havia estat pare instructor de tercera provació a la Santa Cova de Manresa;¹⁹ de 1880 a 1883 va ser escollit com a assistent d'Espanya a Roma (Fiésole);²⁰ va tornar a Barcelona i de finals de 1883 fins a 1891 va ser rector del col·legi noviciat dels jesuïtes del monestir de Veruela. Era un asceta acèrrim. «Quanta més sang, més cor» era un dels seus lemes,²¹ i pel que sabem Verdaguer i Costa s'apreciaven mútuament.

De l'amistat entre tots dos, en tenim la prova a l'EJV en què el pare Fermí Costa, des de Veruela el 16 de març de 1886, respon a una carta del poeta agraint-li el llibre que li ha fet arribar (probablement *Canigó*) amb motiu dels cinquanta anys de la presa d'hàbit de jesuïta,²² i de passada li recorda que els deu una visita. La carta del pare Costa comença amb aquests termes: «Molt Sr. meu y estimat amic: A nova proba d'amor, noves gracias demana que's donguin l'agrahiment.»

Verdaguer l'any abans d'aquesta carta havia emparaulat amb Artur Masriera,²³ que aleshores era novici, i amb el pare Fermí Costa,

Companyia de Jesús. Va ser nomenat teòleg pontifici per al concili Vaticà I i es va traslladar a Roma. L'any 1871 era rector del juniorat de Tolosa de Llenguadoc. L'any 1877 va passar a Manresa com a instructor de tercera provació fins que va ser elegit assistent d'Espanya a Roma de 1880 a 1883. Aquest mateix any va ser nomenat rector del noviciat de Veruela (1883-1891) i d'aquí passà a Tortosa. Hi va morir l'any 1894.

19. Verdaguer hi va fer exercicis des del dia 13 al 18 de setembre de 1880. Vegeu EJV, vol. III, 229.

20. REVUELTA, Manuel. *La Compañía de Jesús en la España Contemporánea*. vol. 1. Ed. Universidad Pontificia de Salamanca, 2008. Seguint Revuelta sabem que va contribuir en la nova divisió provincial de la Companyia. Va ser rellevat com a assistent poc després d'haver escrit una carta a Sardà i Salvany, des de Fiesole (07.07.1883). Tenia 77 anys. Això ens fa pensar que pot molt ben ser que el dia de Sant Joan de la Creu es trobés al col·legi dels jesuïtes de Casp abans d'anar a Veruela.

21. Lema que Fermí Costa havia après d'un dels defensors del setge de Girón, segons conta Celestí Matas sj. en una carta a Sardà i Salvany (01.03.1882), p. 706. El pare Miquel Mir no era de la seva corda, el qualifica de "eterno superior" p. 669. «"El Avi", como le llamaban sus fervientes partidarios — diu Revuelta, op. cit. — era una mezcla de bonhomía i buen corazón con el rigorisme ascético e ideológico.» p. 558.

22. EJV, vol. V, 545.

23. Artur Masriera i Colomer (Barcelona, 1860 - Barcelona, 1929) poeta, memorialista, traductor i historiador, admirador de Verdaguer, fou mestre en gai saber (1905). Dirigí el taller d'argenteria del seu pare fins a 1885 que entrà a la

«l'inolvidable patriarca» com ell l'anomenava, l'anada a l'antic monestir de Veruela, on el poeta de Folgueroles era llegit fins i tot per estudiants «que no han nascut en la nostra estimada Catalunya». La visita no s'havia dut a terme a causa d'una passa de còlera.

Finalment, a l'EJV²⁴ en una carta escrita des de Veruela, datada el 25.06.1885, tenim una prova de l'amistat entre Verdaguer i Masriera en què aquest diu a Verdaguer: «No se si os he donat les gracias per tot quant haveu fet per mi; si no, valgan ara, per tardanas que sian. La santa pau y “lo ver paradís de la terra” que aquí he trobat, m'obligarían á mostrarvos millor mon reconeixement, ja que bona part d'eixas celestials venturas á vos les dech».

¿Fins a quin punt Verdaguer no havia influït en la vocació de Masriera i li havia aconsellat l'entrada al noviciat de Veruela, sabent que el deixava en les bones mans del «reverent Pare» de la «nostra» carta, a qui havia fet conèixer abans que a ningú el poema «Mane nobiscum, Domine», com a «penyora d'agraïment per lo be que m'ha fet»?

I d'altra banda, d'on venia l'amistat entre Verdaguer i el pare Fermí Costa? ¿Tindria res d'estrany si s'hagués iniciat en els exercicis espirituals, a Barcelona, al col·legi del Sagrat Cor l'any 1883, o potser fins i tot abans, a la Cova de Manresa, el setembre de 1880?

Companya de Jesús. Fou novici a Veruela. Verdaguer li va prologar *Poesies* (1893). Abandonà l'orde l'any 1896; es doctorà en dret, i fou catedràtic d'institut a Ciudad Real, Lleida i Reus. Vegeu *Epistolari* Fons Verdaguer-Panadès (23.09.1885).
24. EJV, vol. V, 465.